УДК 81'255(=161.2):821.112.2.08Ерпенбек7Прокляття дому
DOI https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.47-3.29

Літвінова М. М.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германо-романської філології та перекладу
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

ВІДТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ В РОМАНІ ДЖЕННІ ЕРПЕНБЕК "HEIMSUCHUNG"

Анотація. У статті проаналізовано відтворення термінів в українському перекладі роману Дженні Ерпенбек з точки зору передачі індивідуально-авторської мовної інтерпретації дійсності. Термінологічна лексика розглядається як необхідний елемент авторської моделі світу в художньому творі.

Значні труднощі для перекладача художнього твору створює мета авторки забезпечити високий ступінь фактуальності у фікціональних метабіографіях героїв. В романі використовуються терміни з різних галузей знань, а саме юриспруденції, будівництва, архітектури, економіки, хімії, біології, ботаніки, сільського господарства, екології, геології, гідрогеології, гляціології, ґрунтознавства, теорії музики, автомобільної галузі, деревообробної, легкої промисловості.

Деталізація зображення художнього світу із залученням смислотвірного потенціалу термінологічних одиниць переконує читача у вірогідності реальності, зображеної в творі. Авторка роману використовує термінологічну лексику разом із загальновживаною та у фрагментах фахових текстів для надання твору рис документальності та створення стилістичних ефектів.

Перекладацькою стратегією, вибраною Христиною Назаркевич, є прагматична адаптація, що враховує домінантну функцію тексту й орієнтується на мовні очікування читача та забезпечення розуміння твору. Використані Дженні Ерпенбек уніфіковані німецькі терміни відтворюються через лексичні відповідники (слова й словосполучення) з використанням синонімів, морфологічного варіювання. Перекладачка здійснює заміни термінів загальновживаними словами з різним обсягом номінативного значення, додає семантично надлишкові уточнення, використовує описовий переклад та випущення термінів через перевантаженість тексту термінологічною лексикою, яка потребує спеціальних знань або консультування у спеціалізованих словниках.

Суттєві розходження в юридичних системах та термінології з урахуванням особливостей історичної епохи зумовлюють значні труднощі в перекладі німецьких юридичних термінів на українську мову. Запропонований Христиною Назаркевич переклад забезпечує сприйняття реальності, що створює авторка, і викликає у читача відповідні асоціації та емоційний відгук.

Ключові слова: терміни, термінологічна лексика, індивідуально-авторська інтерпретація дійсності, смислотвірний потенціал термінологічних одиниць, художній переклад, перекладацька стратегія, прагматична адаптація, німецька сучасна література.

Постановка проблеми. Інтелектуалізація художньої літератури як тенденція до вживання термінологічної лексики за межами спеціалізованих контекстів визначається сучасними дослідниками (А.Л. Міщенко, Л.В. Голоюх, Н.В. Возненко, Ю.О. Шепель, Л.І. Марчук). Терміносистеми різних мов розвиваються під впливом унікальних мовних та позамовних чинників, тому істотні розбіжності в термінах створюють значні проблеми для перекладачів як галузевих, так і художніх текстів. Актуальність нашої розвідки зумовлена значною увагою сучасних лінгвістів до складного феномена терміна, зокрема використання термінологічної лексики в художньому тексті, та труднощів відтворення термінів у художньому перекладі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішення проблеми з'ясування перекладної взаємовідповідності німецької та української термінологічної лексики, адекватності відповідників досліджуваної лексики, зіставлення використання термінів у художніх творах у перекладознавчому аспекті перебуває у фокусі уваги багатьох дослідників. В роботі О.А. Новицької терміни розглядаються як елементи індивідуального стилю автора, а способи адекватного перекладу спрямовуються на збереження авторської стилістики твору. Г.М. Удовіченко наголошує на необхідності врахування в перекладі ідейного задуму та мети автора в аспекті реалізації потенціалу термінів в художньому тексті. А.Є. Болдирева, Л.С. Яровенко зазначають, що труднощі перекладу термінологічної лексики в художньому тексті виникають через омонімію, полісемію термінів та їхню прозору внутрішню форму. Відтворення термінів як засобу створення характеристики головних персонажів роману в українському перекладі є предметом дослідження А.Р. Медведєва. Критерієм доцільності застосування певних прийомів перекладу термінів М.С. Смирнова та В.Ю. Тарасова вважають стилістично-комунікаційну специфіку художнього тексту. Аналізуючи переклад термінів, що змінюють значення під впливом вигаданих контекстів у науково-фантастичних романах, М.Г. Мовчан доходить висновку про недоцільність використання прийому генералізації та вживання різних лексичних еквівалентів одного терміна в тексті, оскільки недотримання уніфікованого тлумачення та неоднозначність терміна спричиняють труднощі для читача перекладу.

Огляд сучасного стану дослідження проблеми перекладу термінологічної лексики в художньому тексті засвідчив, що інтерес науковців викликають питання доцільності використання певних прийомів перекладу термінів залежно від їх ролі в реалізації ідіостилю автора, стилістично-комунікаційної специфіки тексту, розуміння читачем. За межами досліджень залишається розуміння терміна як особливого засобу передачі індивідуально-авторської мовної інтерпретації дійсності,

необхідного елементу авторської моделі світу в художньому творі. Аналіз здійсненого перекладу з точки зору відтворення авторського мовомислення, що передає особливість сприйняття автором дійсності, є актуальним та необхідним для розкриття цього складного феномена.

Метою статті є визначення особливостей відтворення термінологічної лексики в романі Дженні Ерпенбек "Heimsuchung" в українському перекладі Христини Назаркевич «Прокляття дому» з точки зору передачі індивідуально-авторської інтерпретації дійсності.

Виклад основного матеріалу. Дженні Ерпенбек народилася в Східному Берліні у 1967 році в родині відомого фізика і письменника та перекладачки арабської мови. Бабуся та дідусь майбутньої письменниці були знаними майстрами слова в НДР. Дженні Ерпенбек вивчала театральне мистецтво та музикальну режисуру і працювала режисером-постановником в театрах Німеччини та Австрії. До літературної діяльності авторка звернулася у 90-ті роки XX ст. У 1999 році за роман "Geschichte vom alten Kind" («Оповідь про стару дитину») поважний журнал "Der Spiegel" прирахував молоду дебютантку до покоління літературних онуків Ґ. Ґрасса. Авторка романів, що відзначені престижними літературними преміями, серед яких слід назвати Незалежну літературну премію (Independent Foreign Fiction Prize), премії імені Йозефа Брайтбаха, імені Томаса Манна, Європейську літературну премію, відома також своїми драматургічними творами. Український переклад роману «Прокляття дому», здійснений Христиною Назаркевич, вийшов друком у 2016 році.

Дженні Ерпенбек – яскрава представниця сучасних жінок-письменниць Німеччини, які у своїх творах осмислюють історію та сучасність країни. Роман "Heimsuchung" охоплює життя п'яти поколінь мешканців дому на озері недалеко від Берліна від часів Веймарської республіки, Третього рейху, Німецької Демократичної Республіки, падіння Берлінського муру до сьогодення. Каток історії жорстоко пройшовся по долях багатьох героїв роману, і кожного разу під тиском обставин нові власники втрачали будинок, що став їх домівкою і прихистком. Кожний розділ завершується втратою, а роман закінчується знесенням будинку й поверненням ландшафту до природного вигляду.

Історії дванадцяти персонажів подаються в романі без хронологічної послідовності, тільки за описом обставин читач визначає, про який період історії країни йдеться. Письменниця передає широкий історичний контекст через індивідуальний досвід, історії окремих людей, що пов'язані між собою місцем і часом. Персонажі Дженні Ерпенбек, крім єврейської родини, неідентифіковані і позначаються за професією, родом занять чи статусом (наприклад, «недобросовісна володілиця» будинку), отже, індивідуально-особистісні історії узагальнюються і складають єдину картину реальності.

Для авторки важливо зобразити атмосферу часу й місця в деталях, переконати у вірогідності реальності, зображеної у творі. Саме задля забезпечення «ефекту аутентичності» [10] у фікціональних метабіографіях героїв авторка використовує багато термінологічної лексики, що створює значні труднощі для перекладача художнього твору. В романі виокремлено 262 випадки вживання термінів з різних галузей знань, а саме юриспруденції, будівництва, архітектури, економіки, хімії, біології, ботаніки, сільського господарства, екології, геології, гідрогеології, гляціології, ґрунтознавства, теорії музики, автомобільної галузі, деревообробної, легкої промисловості. Авторка роману використовує термінологічну лексику як разом із загальновживаною, так і в окремих фрагментах спеціалізованих текстів. В романі вживаються терміни, що разом із загальновживаною лексикою реалізують номінативне та дефінітивне значення, не модифікуючись загальномовним узусом [5, с. 224].

Erst in der Neuzeit trat dort das ein, was man in der Wissenschaft als ***Desertifikation*** *bezeichnet, zu deutsch Verwüstung* [9, с. 11].	І щойно в новітній час там розпочалося те, що наука називає ***дезертифікацією***, звичайними словами – перетворення на пустелю [2, с. 9].

Термін з гідрогеології ***Desertifikation*** має дефініцію *"Verwüstung", [von lat. desertum facere = wüstmachen], anthropogen bedingte Verarmung v.a. arider und semiarider Ökosysteme* [11]. Письменниця підкреслює використання наукового поняття ремаркою *"was man in der Wissenschaft als Desertifikation bezeichnet"*, але спрощує розуміння введеного терміна, пояснюючи його *"zu deutsch"* дослівно *«по-німецьки»* для необізнаного читача. В перекладі передаються термін та його дефініція.

Архітектурні терміни передають зв'язок будинку з його власником-архітектором, який побудував його для своєї родини у 30-ті роки XX ст., а також створюють детальну картину буття.

In ***der Kehle*** *im Übergang von* ***giebel-*** *zu* ***traufständigem*** *Bereich* ***eine*** *kleine* ***Schleppgaube*** [9, с. 24].	*У заглибленні між високим дахом і ринвою міститься невелика люкарна* [2, с. 36].

Die Kehle *– die Stelle am Dach, an welcher zwei aufeinander treffende Dachflächen eine Innenecke ausbilden* [7], *leicht konkave, rinnenförmige Vertiefung, die der Gliederung und Verzierung einer Fläche (an Wänden, Gesimsen, Fenstern, Möbelstücken) dient (Architektur, Tischlerei)* [8]. ***Giebelständig, der Giebel*** *– ein Fassadendreieck, dass unter den geneigten Dachflächen liegt und dessen Eckpunkte der First und die beiden Traufen bilden* [7]. ***Traufständig, die Traufe*** *– die unterste, waagerechte Begrenzungslinie geneigter Dachflächen, an denen meist die Regenrinnen zum Abtransport des Regenwassers angebracht sind* [7].

З урахуванням дефініцій термінів можливий такий варіант перекладу: *«В єндові між фронтонною та карнизною частинами – маленька люкарна»*. Архітектурний термін ***die Kehle***, що має відповідник в українській мові ***«єндова*** *– жолоб, зчленування двох схилів даху, що утворює увігнутий кут»* [3, с. 119], замінюється перекладачкою на загальновживане слово ***«заглиблення»***, а у словосполученні *"im Übergang von* ***giebel-*** *zu* ***traufständigem*** *Bereich" («в переході від фронтона до карниза»)* замість термінів використовується загальновживана лексика, яка не відповідає за обсягом номінативному значенню ***«між високим дахом і ринвою»***. Причиною спрощення під час перекладу, очевидно, є перевантаженість речення термінами, які є складними для сприйняття і потребують спеціальних знань або консультування у спеціалізованих словниках.

Перекладачка дотримується уніфікованих варіантів перекладу одних термінів у різних частинах роману, інші терміни передає через описовий переклад, який варіюється в різних реченнях.

*...beim Graben stößt er nach **einer** dünnen **Schicht** aus **Humus** auf **die Ortsteinschicht**, die muß mit dem Spaten durchschlagen werden, denn erst darunter verläuft **die grundwasserführende Sandschicht**, und unter **dieser Sandschicht** schließlich liegt **blauer Ton**, wie er hier überall in der Gegend vorkommt* [9, с. 20].	*Копаючи, він наштовхується, минувши тонкий **шар гумусу**, на **пласт місцевого каменя**, його треба розсікти лопатою, а вже під цим шаром залягає **верства піску, крізь який просочуються ґрунтові води**, а під піском лежить врешті-решт **блакитна глина**, характерна для цієї місцевості* [2, с. 27].
*Er stößt nach **einer** dünnen **Schicht** aus **Humus** zunächst auf **die Ortsteinschicht**, die er mit dem Spaten durchschlägt, erst darunter verläuft **die grundwasserführende Sandschicht**, und unter der liegt, wie überall hier in der Gegend, **der blaue Ton*** [9, с. 53].	*Пройшовши тонкий **<u>родючий</u> шар гумусу**, він натрапляє, копаючи, спочатку на **пласт місцевого каменю**, пробиває його лопатою, під цим **шаром** залягає **<u>тонка</u> верства піску, через які просочуються ґрунтові води**, а ще нижче, як і всюди в цій місцевості, тут залягає **блакитна глина*** [2, с. 90].
*Beim Graben stößt er nach **einer** dünnen **Schicht** aus **Humus** auf **die Ortsteinschicht**, die er durchschlägt, am **wellenförmigen Verlauf der grundwasserführenden Sandschicht**, die darunter verläuft, kann man erkennen, wie vor Jahrtausenden der Wind über den See strich, und unter dem Sand schließlich liegt, wie überall hier in der Gegend, **der blaue Ton*** [9, с. 33].	*Копаючи, він наштовхується під тонким **шаром гумусу** на **пласт місцевого каменю**, пробиває його наскрізь, нижче за **хвилястою лінією <u>піску</u>, крізь який просочуються ґрунтові води**, можна розпізнати, як тисячі років тому над озером віяв вітер, а вже за піском, як і всюди в цій місцевості, залягає **блакитна глина**.* [2, с. 53].

Так, ***der Humus*** *– die Gesamtheit der toten organischen Substanz des Bodens einschließlich der Streustoffe (= abgestorbene, noch nicht in Zersetzung übergegangene organische Materie)* [11] передається лексичним еквівалентом *«**гумус**»*, а ***der blaue Ton*** *– ein natürlich vorkommendes Material, <...> besteht aus Kaolinit, feinen Quarz-, Feldspat- , Kalkspat- und Glimmerteilchen sowie Schluff* [7] відтворюється як *«**блакитна глина**»*.

Проте ***die Ortsteinschicht*** *– stark verfestigter dunkler Illuvialhorizont in Podsolen* [11] відображається у перекладі як *«**пласт місцевого каменю**»* з флективним варіюванням *«**каменя**»*, хоча в українській мові існує термін *«**ортштейновий горизонт**»*.

Die grundwasserführende Sandschicht *– die von Hohlräumen durchsetzten und zur Ansammlung unterirdischen Wassers dienenden Erdschichten* [12, с. 2] – *«водоносний пісок, або водоносний шар піску»* передається описовим перекладом *«**верства піску, крізь який просочуються ґрунтові води**»* з експлікацією імпліцитної інформації через додавання прикметника *«**<u>тонка</u> верства піску, через які просочуються ґрунтові води**»* та випущення терміна *«**верства**» – «**хвиляста лінія піску, крізь який просочуються ґрунтові води**»*.

Термін ***die Schicht*** [11], що зустрічається в реченні як самостійне слово та частина складних термінів, перекладачка передає через терміни *«**шар**»*, *«**пласт**»* та *«**верства**»* – термін, який вживався на початку XX ст. [1; 4, с. 242]. Додавання перекладачкою прикметника для експлікації інформації, що міститься в терміні *«**<u>родючий</u> шар гумусу**»*, слугує поясненням для читача, хоча і є семантично надлишковим.

Для спрощення тексту, який переобтяжений термінологічною лексикою, перекладачка випускає терміни, що не несуть важливої інформації, тому їх відсутність не спотворює сприйняття реальності, яку створює авторка. Під час перекладу наступного уривка із загальнотехнічною лексикою використовуються українські терміни-відповідники, які мають форму словосполучення, та випускається термін ***der Arm*** *– «**стріла**»*, що подає характеристику екскаватора без деталізованого опису.

*Ihr wichtigstes Werkzeug ist **der** sogenannte **Hydraulikbagger**, ein zwischen 20 bis 25 Tonnen schweres Gerät mit maximal 9 Metern **Auslage**, dessen **Arm** durch **einen Hydraulikzylinder** bewegt wird* [9, с. 87].	*Для неї найважливішим інструментом є так званий **гідравлічний екскаватор**, машина вагою 20–25 тон з максимальним **розмахом ковша** 9 метрів, якого пускає в рух **гідроциліндр*** [2, с. 156].

Дженні Ерпенбек застосовує термінологічну лексику не тільки для надання твору рис документальності, але й для реалізації стилістичних ефектів. Абстрактність та експресивну нейтральність юридичних термінів авторка використовує для протиставлення емоційного ставлення власниці до будинку як домівки, місця, в якому вона була щасливою, та рішення суду задовольнити реституційні претензії нащадків власників, які втратили його в роки панування в Німеччині нацистів. Авторка передає думки героїні, в яких ще досі звучать формулювання з офіційного документа.

*Durch den großen Schrank kann sie jetzt inwendig bis zum Schrankzimmer ihrer Großeltern hindurchgehen, weil die Zwischenwand fehlt, **zwingend verbundene Genehmigungsunfähigkeit, dingliche Wirkung der Bescheide bei Eigentumswechsel, Rüge der Zuständigkeit*** [9, с. 92].	*Крізь велику шафу вона може тепер подумки перейти аж до бабусиної з дідусем гардеробної, тому що перегородки немає, **незалежно від наявності вини і заподіяної таким правочином шкоди, встановлена законом нікчемність правочину, ухвалити законне і обґрунтоване рішення*** [2, с. 145].

У зв'язку із суттєвими розходженнями в юридичних системах та термінології переклад юридичних термінів українською мовою викликає значні труднощі. З огляду на відповідники у словниках юридичних термінів [6], а також пояснення і вживання у фахових контекстах можуть бути запропоновані такі варіанти відтворення частин юридичного тексту: ***zwingend verbundene Genehmigungsunfähigkeit*** *– пов'язана з примусом відсутність матеріальних підстав для отримання дозволу на будівництво*; ***dingliche Wirkung der Bescheide bei Eigentumswechsel*** *– матеріальні наслідки рішення зміни власника*; ***Rüge der Zuständigkeit*** *– оскарження компетенції*. Використані перекладачкою частини юридичного тексту покликані викликати у читача відповідні асоціації та емоційний відгук без занурення у складність юридичних формулювань.

Висновки. Авторське мовне оформлення є струнким та цілісним, повтори термінів, повтори цілих фрагментів тексту з термінологічним вживанням дають змогу авторці вибудовувати паралелі та протиставлення смислових елементів у романі, забезпечуючи цілісність і зв'язність тексту. Письменниця передає дійсність деталізовано із залученням смислотвірного потенціалу термінологічних одиниць. В перекладі не завжди зберігається уніфікованість термінологічних відповідників, допускається використання синонімів, морфологічного варіювання термінів, заміни терміна на загальновживане слово з невідповідним обсягом номінативного значення, додавання семантично надлишкових уточнень, описового перекладу, випущення терміна, значення якого не є істотно важливим для розуміння тексту. Перекладачка зосереджена на роз'ясненні значень складних для розуміння термінологічних одиниць, орієнтуючись на мовні очікування читача, знаходячи баланс між відтворенням художньої реальності з унікальним авторським сприйняттям світу та нескладною для розуміння мовною реалізацією. Вибрана перекладацька стратегія прагматичної адаптації реалізується в перекладацьких прийомах з урахуванням домінантної функції тексту, що забезпечує відповідний вплив на читача.

Література:

1. Вовк В.М. Геологічний словник : відкритий навчально-науковий веб-ресурс. URL: https://geodictionary.com.ua (дата звернення: 12.02.2021).
2. Ерпенбек Дж. Прокляття дому : роман / пер. з нім. Х.Я. Назаркевич. Чернівці : Книги –XXI, 2016. 160 с.
3. Заварзін О.О. Дизайн архітектурного середовища : енциклопедичний довідник. Київ : НАКККіМ, 2020. 356 с.
4. Локайчук С.М. Синонімія термінів у текстах археологічних досліджень. *Українське мовознавство*. 2012. Вип. 42/1. С. 241–245.
5. Міщенко А.Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу : монографія. Вінниця : Нова Книга, 2013. 448 с.
6. Німецько-український словник юридичних термінів / за заг. ред. С.В. Ківалова, Н.В. Петлюченко. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. 576 с.
7. Das Lexikon für Architektur und Bauwesen. URL: https://www.architektur-lexikon.de/cms (дата звернення: 10.02.2021).
8. Das Onlinewörterbuch Duden. URL: https://www.duden.de/woerterbuch (дата звернення: 16.02.2021).
9. Erpenbeck Jenny Heimsuchung [eBook]. München : btb Verlag, 2010. 99 s. URL: https://www.randomhouse.de/ebook/Heimsuchung/Jenny-Erpenbeck/Knaus/e4565 25.rhd (дата звернення: 08.02.2021).
10. Funk W. The Literature of Reconstruction. Authentic Fiction in the New Millenium. London, New York : Bloomsbury Academic, 2015. 218 p.
11. Online-Lexika. Lexikon der Geowissenschaften : Spektrum Akademischer Verlag. URL: https://www.spektrum.de/lexikon/geowissenschaften (дата звернення: 15.02.2021).
12. Prinz E. Handbuch der Hydrologie. Springer, Berlin, Heidelberg, 1923. 448 s. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-642-50691-8_3.

Litvinova M. Representation of terminological vocabulary in Ukrainian translation of the novel "Heimsuchung" by Jenny Erpenbeck

Summary. The article analyzes the representation of terms in Ukrainian translation of Jenny Erpenbeck's novel in terms of the conveying of individual author's linguistic interpretation of reality. Terminological vocabulary is considered as a necessary element of the author's model of the world in a literary work.

Significant difficulties for the translator of the literary work are created by the author's goal to ensure a high degree of relevance in the fictional metabiographies of the characters. The novel uses terms from various spheres of knowledge: law, construction, architecture, economics, chemistry, biology, botany, agriculture, ecology, geology, hydrogeology, glaciology, soil science, music theory, automobile construction, woodworking, and light industry.

Detailed elaboration of the art world image with the addition of meaning-making potential of terminological units convinces the reader of the probability of reality depicted in this work. The author of the novel introduces terminological vocabulary in combination with the commonly used one, and in fragments of professional texts for giving her literary work the features of documentary, and creating certain stylistic effects.

The translation strategy chosen by Khrystyna Nazarkevych is a pragmatic adaptation that takes into account the dominant function of the text, and it focuses on the reader's language expectations and providing comprehension. The unified German terms used by Jenny Erpenbeck are represented through lexical equivalents (words and phrases) using synonyms, and morphological variation. The translator replaces terms with commonly used words with different volumes of nominative meaning, adds semantically redundant clarifications, and uses descriptive translation and omission of terms due to the redundancy of the text with terms that require special knowledge or clarification in specialized dictionaries.

Significant differences in legal systems and terminology, taking into account the peculiarities of the historical epoch, cause significant difficulties in translating legal terms into Ukrainian language. The translation proposed by Khrystyna Nazarkevych provides the perception of reality created by the author, and evokes appropriate associations and emotional response of the reader.

Key words: terms, terminological vocabulary, individual author's interpretation of reality, semantic potential of terminological units, literary translation, translation strategy, pragmatic adaptation, German modern literature.